

Intelektualac u vrtlogu povijesnih previranja: filozofija povijesti i identitet likova u romanima Romana Ivanyčuka

Razvoj povijesne proze u ukrajinskoj književnosti od 60-ih do 80-ih godina 20. stoljeća zaslužuje posebnu pozornost znanosti o književnosti jer nam omogućuje praćenje načina na koji su književnici, u vrtlogu povijesnih previranja, tijekom razdoblja pojačane represije sovjetskih vlasti, pribjegavali povijesti kao obliku alegorijskog izražavanja i istovremeno demonstrirali filozofski pristup prošlosti. Djela Romana Ivanyčuka – romani *Ožiljci na stijeni* (*Šramy na skali*), *Rukopis iz Rus'ke¹ ulice* (*Manuskrypt z vulyci Rus'koji*), *Voda iz kamena* (*Voda z kamenju*), *Četvrta dimenzija* (*Četvertyj vymir*) i *Sedmo nebo* (*S'ome nebo*) – imaju za temu kataklizme u različitim povijesnim razdobljima (od 13. do 20. stoljeća). Međutim, autoru nije toliko važno rekonstruirati kolorit epohe koliko razumjeti ulogu koju su u ukrajinskoj povijesti imali mislioci – umjetnici, znanstvenici, duhovni vođe. Stoga je cilj istraživanja otkriti kako njegovi romani prikazuju utjecaj povijesti na samoodređenje intelektualaca, njihovu ulogu u buđenju nacionalne svijesti i potragu za vlastitim identitetom.

Teorijsko-metodološku osnovu istraživanja čine radovi posvećeni sljedećim problemima: “reprezentacija intelektualca” s darom “utjelovljenja u život [...] stava, filozofije ili misli”, “postavljanja neugodnih pitanja i odupiranja dogmama” (Said 1994: 11); problem individualnog identiteta, prvenstveno koncepta “stranca” kao “skrivenog lica našeg identiteta” (Kristeva 2004: 7); pitanje psiholoških, kulturnih, povijesnih, teritorijalnih i političkih dimenzija nacionalnog identiteta (Guibernau 2007: 9–33). Za razumijevanje filozofije povijesti u djelima Romana

¹ Ukrajinski je pridjev rus'kyj (руський) mnogoznačan, a u kontekstu XIX. i XX. stoljeća, uslijed jačanja ukrajinskog identiteta, u djelima ukrajinskih intelektualaca imenice Rûs i Ukrajina te pridjevi rus'kyj i ukrajins'kyj koriste se u sinonimnom odnosu. Izvedenice rus'ki i Rusyn (Rusin) u značenju (zapadno)ukrajinski i Ukrajinac, gotovo do pred Drugi svjetski rat očuvali su se u velikom dijelu Galicije, Bukovine te u Zakarpaču, zemljama koje su bile dijelom Austro-Ugarske. Stoga ovdje koristimo transliterirani oblik rus'ki kako bi ga se razlikovalo od suvremenog hrvatskog značenja ruski (op. prev).

Ivanyčuka važna su i istraživanja filozofske dominante u povijesnoj prozi (Nabytovyč 2022; Il'nyč'kyj 1989; Slabošpyč'kyj 1989).

U romanu *Ožiljci na stijeni* (1987) Ivanyčuk se osvrće na tri povijesna razdoblja: 13. stoljeće, 1913. godinu, kada se intelektualna zajednica Lavova priprema za obilježavanje četrdesete obljetnice Frankova stvaralaštva, te kraj 20. stoljeća, kada "autor" u tvrđavi Tustan traži natpis koji su umjetnici izradili u čast Frankove obljetnice. Epoha Danila Galicijskog autora zanima prvenstveno zbog sukoba između pjevača Mytuse i kneza: nakon gušenja pobune bojara stradali su obični ljudi, pa umjetnik više ne slavi vladara pjesmama. Istovremeno, pjevačevo odbijanje da prizna autoritet vladara doprinosi neslozi tijekom mongolsko-tatarske prijetnje, te stoga, prema zakonu, Mytusa zaslužuje smrtnu kaznu. Umjetniku je najveća vrijednost sloboda duha i pjesničke riječi, ali ako podržava sukobe koji slabe državu, pitanje "slobode" poprima drukčiju nijansu, pretvarajući se u filozofski problem: "Od čega si slobodan: od svoje zemlje, od mongolsko-tatarske prijetnje ili, možda, od svoga roda?" (Ivanyčuk 2007: 266). Autor Božjem sudu i narodnom sjećanju ostavlja dvojbu što je važnije: umjetnost ili zakon, pravda ili milosrđe.

Prijelaz iz 19. u 20. stoljeće u romanu predstavlja kohorta umjetnika i znanstvenika: Ivan Franko, Lesja Ukrajinka, Vasyl' Stefanyk, Myhajlo Jackiv, Ivan Truš, Ivan Kosynjuk i drugi. Likovi intelektualci bave se epohalnim povijesnim događajima (borba za ukrajinsko sveučilište u Lavovu, emigracija Ukrajinaca u Ameriku, pitanje dopuštenih granica suradnje s vlastima), ali autor također aktualizira Frankovu polemiku s članovima književne skupine Mlada muza i ukrajinskih modernista s predstavnicima Mlade Poljske o biti umjetnosti te postavlja problem recepcije modernih tekstova. U raspravama o (ne)angažmanu umjetnosti može se pratiti poznata autorova filozofija "mača i misli". Umjetnici u romanu shvaćaju potrebu da prenesu stvaralačku štafetu novoj generaciji (Franko – Jackiv – "Autor"), puni su sumnji oko toga koja će njihova djela potomcima postati najvažnija i imaju li doista pravo pretendirati na misiju narodnog "učitelja" ili "proroka".

Roman Ivanyčuk također skreće pozornost na problem ukrajinskih znanstvenika u emigraciji (profesor Ćrymaljuk, Ivan Puljuj) koji nisu dobili zaslužen priznanje u svijetu: Puljujevo otkriće pripisano je Röntgenu, predstavniku "jačeg" naroda. Uloga zajednice važna je za djelovanje intelektualaca, jer, kako uvjerava lik Franka, Ivan Vağylevyč "bio je glas vapijućeg u pustinji" (Ivanyčuk 2007: 280) zbog nedostatka okruženja, a ne znanja ili entuzijazma.

Interakcija intelektualaca s okruženjem, pravo Ukrajinaca na vlastiti nacionalni i religijski identitet ključna su pitanja u romanu *Rukopis iz Rus'ke ulice* (1979), u kojem autor prenosi atmosferu Lavova na prijelazu iz 16. u 17. stoljeće: epidemija gube u gradu, sukob između katolika i pravoslavaca, osnivanje bratstava pri Uspenskoj i Onufrijevoj crkvi. Glavni su likovi romana Jurij Roğatyneč', jedan od osnivača Uspenskog bratstva, i polemičar Ivan Vyšens'kyj. Oni kao pripadnici

pravoslavne vjere imaju različite stavove o tome kakva bi trebala biti uloga intelektualca.

Ivan Vyšens'kyj bira put samousavršavanja i duhovnog isposništva u atoskim špiljama. Jurij Rožatynec' smatra da su domovini potrebni duhovni velikani: “A kada svi – ti pronicljivi ljudi – počnu živjeti isposničkim životom u samotnim ćelijama [...], tko će biti učitelj mladima, tko didaktičar u školi, tko će tiskati knjige Božje i svjetovne [...]?” (Ivanyčuk 2004: 28). Rožatynec'ova je misija dati narodu “svjetlo istine i znanosti”. Dok Ivan Vyšens'kyj inzistira na “čišćenju od stranih pseudoznanosti”, Jurij Rožatynec' uvjeren je da ukrajinska mladež ne bi trebala učiti samo o svom podrijetlu, već se i obogatiti svjetskom mudrošću. Latinski je prozor u znanost jer pola svijeta, filozofa i znanstvenika piše tim jezikom. Ako ga ne razumijemo, “ostat ćemo opljačkani i prevareni [...] poput prosjaka u crkvenom predvorju sa svojim oktoirom i časoslovom” (Ivanyčuk 2004: 132). Suprotstaviti se dominaciji strane kulture te raspravljati s protivnicima treba na odgovarajućoj razini: “rus'ka” znanost mora se razvijati na svjetskoj razini.

Jurij Rožatynec' pun je sumnji: kori druge, ali ponekad se i sam pokaže slabim. Ivan Vyšens'kyj jednom je došao s Atosa u Lavov održati uskrсну propovijed, ali uspio je posijati sjeme neposluha. Rožatynec' nije siguran koji je put važniji, onaj samousavršavanja, oružane borbe ili prosvjetljivanja, ali izgledno je da će se ti putevi jednog dana spojiti. Dokaz je te mogućnosti prijateljstvo Marka, učenika bratske škole, i Zinovija, novaka, budućeg hetmana Boždana Hmel'nyc'kog. Oni sanjaju da zajedno osedlaju divljeg bijelog konja (simbol slobode). Odrastajući na postignućima svojih prethodnika, ti mladi likovi, u trenutku dok su starješine bratstva razočarani, samouvjereno izjavljuju: “Nismo poraženi [...] rat tek počinje!” (Ivanyčuk 2004: 171).

Ideja duhovne baštine važna je za roman *Voda iz kamena* (1982). Markijan Šaškevyč, pjesnik i svećenik, jedna od najistaknutijih ličnosti nacionalnog preporoda u Galiciji, shvaća da je nasljednik tradicija lavovske bratske škole, ali istovremeno i preteča budućih vođa nacije: “Nakon mene doći će onaj kojem neću biti dostojan odvezati vezicu” (Ivanyčuk 2015: 204). Likovi romana su i Jakiv Ćolovac'kyj, Ivan Vağylevyč, Ivan Vendzylovyč, Severyn Ćoščyns'kyj, Avgust Bjel'ovs'kyj i drugi. Ivanyčuk predstavlja sukob proaustrijskih i proruskih raspoloženja u Galiciji, odnos između ukrajinske i poljske inteligencije, donosi nam atmosferu u Lavovu koji je 30-ih i 40-ih godina 19. stoljeća pripadao Austrijskom Carstvu.

Razočaran zbog nemogućnosti da se zajedno s Poljacima podigne oružani ustanak (članovi Saveza prijatelja naroda ne doživljavaju Rusine kao zaseban narod), Šaškevyč se posvećuje prosvjetiteljskim i intelektualno-umjetničkim aktivnostima. Zajedno s Ćolovac'kim i Vağylevyčem osniva Rus'ku trojicu (*Rus'ka trijeća*), skupinu koja je potaknula nacionalni preporod u zapadnoukrajinskim područjima. Autor tumači tu aktivnost pozivajući se na biblijski kôd: “dobavljati vodu iz kamena”, poput Mojsija, i dati je žednima. Paraboličnu dimenziju pojačava arhetip Vječnog Žida koji se u romanu pojavljuje kao suvremenik koji kori

prolaznike što i oni nisu spremni pružiti vodu onima koji nose križ. Pokušavajući vratiti vlastito izgubljeno sjećanje, Ahasver potiče narod da probudi nacionalno sjećanje.

U potrazi za vlastitim korijenima članovi Rus'ke trojice uranjaju u proučavanje povijesnih dokumenata i lingvističkih istraživanja, čitaju djela ukrajinske i svjetske književnosti te na kraju i sami postaju izvor “vode” “žednim” Rusinima. “Prva kap” za Galicijance bila je propovijed koju je Šaškevyč održao na narodnom jeziku u katedrali sv. Jurja. Ta “kap” poslije je postala “rijeka” iz koje je, unatoč zaprekama što ih je postavljala vlast, izronila *Rusalka Dnistrovaja*. Braća utvrđuju ukrajinski jezik kao jezik književnosti, kulture i znanosti, pretvarajući riječ u oružje. Likovi intelektualci raspravljaju o aktualnim problemima tog vremena (nacionalna ideja ili slavenofilstvo, “azbuka ili abecadlo”, neangažiranost umjetnosti ili “pjesnik na barikadama”) i postavljaju univerzalna pitanja – o prolaznosti života, borbi između dobra i zla, svjetla i tame.

I u romanu *Četvrta dimenzija* (1984) Roman Ivanyčuk zanima se za intelektualca “u naručju carstva” (Ruskog). Autor se obraća Mykoli Ćulaku i Mykoli Kostomarovu, članovima Ćirilometodskog bratstva, problematizirajući etičku dimenziju djelovanja likova: ostati u sjećanju potomaka kao znanstvenik s biografijom okaljanom kompromisima ili kao nepomirljiv borac za istinu kojemu je bilo uskraćeno pravo na stvaralaštvo. Kostomarova je nakon uhićenja pobijedio strah: izdao je i svog prijatelja Ćulaka i samu ideju bratstva. Taj lik intelektualca odlučio je nastaviti govoriti samo jezikom znanosti i uspio postati znanstvenik na čijim će postignućima odrastati cijele generacije. Istovremeno, Kostomarova proganja grižnja savjesti jer mu je cijelog života nedostajalo hrabrosti: “strah da neće dobiti poziciju [...] strah da neće objaviti knjigu” (Ivanyčuk 2007: 153). Tek pred smrt Kostomarov u sebi pronalazi snagu priznati kako je lako postati izdajica.

Mykola Ćulak odabrao je drukčiji put – kako budućim pokoljenjima biti primjer poštenja i nepokolebljivosti. U nastojanju da prevlada strah od istražitelja pomaže mu još “veći strah”, onaj od vlastite savjesti, ali u poznijim godinama također je pun sumnji: Ćulak znanstvenik (prevoditelj Euripida, autor radova o djelima Nizamija i Firdusija, o gruzijskoj književnosti, o transcendentnim jednadžbama i četvrtoj dimenziji u neeuklidskoj geometriji) mogao bi dati značajan doprinos znanosti, ali malo je vjerojatno da će itko ikada pročitati mučeničku kroniku “zarobljenog uma” (Ivanyčuk 2007: 202).

Tijekom doživotnog progonstva u Gruziji i Azerbajdžanu Ćulak konačno prekida svoju dugotrajnu šutnju. Pokušava upoznati zemlju koja mu je postala druga domovina; u Tbilisiju se pridružuje komparativnim raspravama istaknutih znanstvenika. Shvaća da intelektualac nema pravo biti “špiljski redovnik”, pa kada su mnogi znanstvenici zašutjeli zbog straha od novih represija, Ćulak drži niz javnih predavanja o Šoti Rustaveliju. Međutim, ne može se riješiti osjećaja bespomoćnosti zbog izgubljene snage svoje mladosti, uspoređuje se s vinovom lozom u mračnom gruzijskom dvorištu koja, iako “iskrivljenog tijela”, ipak svojom

krošnjom dohvaća sunce. Istovremeno shvaća: “to više nije drvo kakvo je moglo biti da ga je odmalena milovalo sunce” (Ivanyčuk 2007: 186).

U svakom slučaju, vječne vrijednosti postojanja potaknule su Mykolu Ćulaka da projicira matematičku ideju “četvrte dimenzije” na filozofiju sjećanja: za ljudsko postojanje važna je “visina” duha, koja svakome u besmrtnosti daruje dobru ili lošu slavu. Duhovni principi predmet su intelektualnih rasprava u pripovijetki *Sedmo nebo* (1985). Radnja se odvija u Drugom svjetskom ratu u karpatskoj seoskoj kući na planinskoj padini koju Nijemci još nisu uspjeli osvojiti. Likovi poput učitelja i filozofa Boğdana Zaryc'kog (Strausa), notara Myrona Kostec'kog i računovođe i matematičara Romana Zastavnog raspravljaju o mogućim izlazima iz situacije, usput tražeći odgovore na složena filozofska pitanja.

Pitaju se zašto ljudi uopće ratuju. Bitke kale duh, ali čovječanstvo plaća previsoku cijenu da bi se riješilo vlastite ravnodušnosti. Rat aktualizira izazove znanstveno-tehnološkog napretka i odgovornosti znanstvenika za vlastite izume: znanje često donosi propast i smrt. Roman Zastavnyj otkriva formulu za probijanje brzine zvuka, ali brine se da će njegova bilježnica s izračunima pasti u ruke okupatora. Ratno nasilje potiče ga da postavi pitanje što je moć. Myron Kostec'kyj fasciniran je ničeanskom filozofijom, ali njegovi sugovornici naglašavaju da pokušaj da se dođe “s onu stranu dobra i zla” čini čovjeka “gorim od zvijeri”. Od fizičke snage važnija je snaga duha: u vrtlogu povijesnih previranja čovjek može sačuvati sebe jedino zahvaljujući svojoj unutarnjoj jezgri. Prijatelji sumnjaju u moć umjetnosti kada govore topovi, ali se prisjećaju drevnih pjevača koji su marširali ispred vojske i nadahnjivali je za pobjedu.

Problem položaja intelektualca suočenog s izazovima epohe zaoštrava narativna strategija djela. Rasprave su predstavljene kroz sjećanja Zaryc'kog Strausa koji se nalazi u podrumu u zatočeništvu okupatora. Planina Lysynka prijateljima se isprva činila neosvojivom tvrđavom u kojoj mogu pričekati da ratna katastrofa prođe. Pokušali su se izdvojiti od događaja i tražiti istinu, ali postupno su počeli uviđati vlastitu beznačajnost: “dolje” se ljudi okupljaju kako bi obranili svoju zemlju, a na planini prijatelji, “poput svizaca u jazbini”, raspravljaju i kartaju preferans. Na kraju shvaćaju: “Bilo nam je suđeno da se pojavimo na ovoj planini, baš kao što u razvijaču fotografija nastane iz filma” (Ivanyčuk 1986: 71). Raspravljajući o vječnim pitanjima postojanja, uspjeli su se približiti vlastitoj spoznaji, ali “sedmo nebo” nije samo prostor visine ljudskih težnji, već i hladnoće i niske gustoće zraka, koja čovjeku ne dopušta da diše. Svaki od likova prisiljen je sići s “neba” na “zemlju” i odabrati vlastiti put u životu za koji će snositi odgovornost.

Zaključak

Roman Ivanyčuk usredotočuje se na istaknute intelektualce koji su u uvjetima povijesnih previranja u različitim razdobljima (od 13. do 20. stoljeća) nastojali sačuvati individualni i nacionalni identitet te osvijestiti vlastitu misiju. Apelirajući na važne faze intelektualnih biografija umjetnika, znanstvenika ili javnih osoba te prateći kontinuitet duhovne tradicije, autor otvara problem sukoba između umjetnika i vladara, rekreira filozofske rasprave između književnika ili znanstvenika, potiče na razmišljanje o (ne)uključenosti intelektualaca u društveno-političke procese, o zadatku umjetnosti i ulozi istaknutih ličnosti u razvoju nacije, naglašava stalne sumnje koje intelektualci imaju kada traže pravi put za ostvarenje svoje misije (znanost, samousavršavanje ili oružana borba). Povijesne kataklizme prisiljavaju intelektualce na kompromis sa savješću kako bi nastavili svoje znanstvene studije ili na žrtvovanje svega kako bi potomcima postali primjer nepokolebljivosti. Naposljetku likovi shvaćaju da je distanciranje intelektualca u razdobljima povijesnih izazova neprihvatljivo i da treba odabrati aktivan put koji će definirati njegov identitet. Pažnja koju Roman Ivanyčuk posvećuje intelektualcima iz različitih razdoblja ne daje samo osnovu da se njegova djela smatraju fenomenom “promišljajućeg povijesnog romana”, već i otvara perspektive za šira istraživanja reprezentacije intelektualca u ukrajinskom romanu 20. stoljeća.

S ukrajinskoga prevela Ana DUGANDŽIĆ

LITERATURA

- Guibernau, Montserrat. 2007. *The Identity of Nations*. Cambridge (UK) – Malden (USA): Polity Press.
- Il'nyč'kyj, Mykola Mykolajovyč. 1989. *Ljudyna v istoriji (Sučasnyj ukrajins'kyj istoryčnyj roman)*. Kyjiv: Dnipro.
- Ivanyčuk, Roman. 1986. S'ome Nebo. U: *Ivanyčuk, Roman. Misto: Povisti*: 17–96. L'viv: Kamenjar.
- Ivanyčuk, Roman. 2004. *Manuskrypt z vulyci Rus'koji*. L'viv: Piramida.
- Ivanyčuk, Roman. 2007. *Četvertyj vymir. Šramy na skali*. Harkiv: Folio.
- Ivanyčuk, Roman. 2015. *Voda z kamenju. Saksaul u piskah*. Harkiv: Folio.
- Kristeva, J. 2004. *Sami sobi čuži*. Kyjiv: Vyd-vo Solomiji Pavlyčko “Osnovy”.
- Nabytovyč, Igor. 2022. Pam“jať, istoryčna proza ta formuvannja nacional'noji identyčnosti. *Slovo i Čas* 4: 45–57.
- Said, Edward W. 1994. *Representations of the Intellectual*. New York: Vintage Books. A Division of Random House, Inc.
- Slabošpyč'kyj, Myhajlo. 1989. *Roman Ivanyčuk: Literaturno-krytyčnyj narys*. Kyjiv: Radjans'kyj pys'mennyk.

SUMMARY

THE INTELLECTUAL IN THE VORTEX OF HISTORICAL UPHEAVALS:
PHILOSOPHY OF HISTORY AND CHARACTER IDENTITY IN THE NOVELS OF
ROMAN IVANYCHUK

This article examines the historical novels of Roman Ivanychuk, focusing on the portrayal of intellectual protagonists—artists, scholars, and public figures—who, across different epochs (from the 13th to the 20th century), endured profound historical upheavals yet sought to preserve both their individual and national identity while fulfilling their cultural mission. The study addresses the recurring conflict between the artist and representatives of authority, highlights the various forms of intellectual engagement in social and political processes, and underscores the persistent doubts of artists and scholars regarding the correctness of their chosen path. Furthermore, Ivanychuk's intellectual heroes reflect on the moral admissibility of compromise with one's conscience, as well as on the legitimacy of withdrawal from social activity under the conditions of existential and historical challenges faced by their people in a given era.

Keywords: intellectual, identity, historical upheavals, philosophy of history